

پنجابی قصیاں دے کرداراں دا نفسیاتی جائزہ

ڈاکٹر مجاہدہ ☆

Abstract

Psycho-analysis helps in understanding characters of any story. It is why a lot has been rendered in this regard in modern literary pursuits. This article also is an effort to present psycho-analysis of stories written in Punjabi language. It has been theorized that a kind of resemblance is found in almost all characters of different stories. Perhaps this owes to suffice background of writers of these stories and hence mystic influence may easily be traced in their work.

نفسیات دا غ تے سوچ دا علم اے۔ پنجابی کلاسیکل قصیاں دے کرداراں دے کچھے اک مخصوص نفسیات کار فرما اے۔ جہدے بارے مختلف مفکراں دے نظریے مختلف تاثر پیش کردے نیں۔ ہیر دا کردار، سسی دا کردار، شیریں دا کردار ایہہ اپنے اپنے حوالیاں وچ قصیاں دے انتہائی اگھڑویں کردار نیں۔ جنہاں تے ایہناں قصیاں دی بنیاد اے۔ ایہہ سارے کردار انتہا دے با اعتماد نیں۔ ایہہ سارے ای قصہ کاراں موجب انتہا دے لاڈلے، نازاں دے پلے، انتہائی خوبصورت تے نڈر نیں۔ تے ایہناں دے بچپن توں لے کے جوانی تک دا وقت ایہناں دے رومانوی مزاج ول اشارہ کردا اے۔ فرائیڈ شخصیت نوں ایچ تقسیم کردا اے:

”دوہن مرتکز عہد Oral Stage۔ یہ عہد پیدائش سے لے کر ڈیڑھ سال کی

عمر تک کا ہوتا ہے۔ اس عہد میں تمام حرکات کا مرکز منہ ہوتا ہے اور بیرونی دنیا کے ساتھ بچے کا تعلق منہ کے ذریعے ہوتا ہے۔ مہرزی عہد Anal Stage یہ عہد ڈیڑھ سے لے کر تین سال کی عمر تک پھیلا ہوتا ہے۔ جنسی عہد Phallic Stage یہ عہد تین سال کی عمر سے لے کر چھ سال کی عمر تک پھیلا ہوتا ہے۔ اس عہد میں بچہ جنسی اعضاء سے لذت حاصل کرنے سے واقف ہو جاتا ہے۔ اس عہد میں بچہ نفسیاتی الجھنوں کا شکار ہو جاتا ہے۔ انفا کا دور Latency Period یہ عہد چھ سال سے لے کر بارہ سال کی عمر تک پھیلا ہوتا ہے۔ اس عہد میں بچہ باہر کے ماحول میں زیادہ دلچسپی لیتا ہے اور اپنی برتری ثابت کرنے کے لئے زیادہ سے زیادہ معلومات حاصل کرنے کے لئے تگ و دو کرتا ہے۔ تولد و تناسل کا عہد Genital Stage یہ عہد فرینڈز کے نظر یہ شخصیت کی نشوونما کا آخری عہد ہے یہ عہد بارہ سال کی عمر سے لے کر بڑھاپے تک پھیلا ہوتا ہے۔ فرد جب اس دور میں داخل ہوتا ہے تو بالغ ہو چکا ہوتا ہے۔ چنانچہ وہ جنس مخالف میں بہت زیادہ دلچسپی لینے لگتا ہے۔ تاہم وہ اپنے ہم جنسوں میں بلند مقام حاصل کرنے کا بھی خواہش مند ہوتا ہے۔“ (1)

ایہو وجہ اے کہ ہیر بلیاں وچ ٹپدی نظر آندی اے۔ سسی بانغاں وچ جا کے اپنے اندر دی پیاس بجھاندی اے۔ شیریں فرہادوں ملن جاندی اے۔ سیف الملوک بدلیج الجمال دی تلاش وچ اٹھ نکلد اے۔ تے مرزے تے صاحبان داجدوں کمرہ وکھرا کر دتا جاندا اے۔ تے مرزے نوں ساری ساری رات نیندر نہیں آندی، مہینول اک کمہیاری پچھے لکھاں دا کاروبار تباہ کر لیندا اے۔ ایہہ سب فطری تسکین تے جہلت دی تشفی دا ای احساس اے۔ جس نوں ہر عاشق نے اپنی عمر دے عہد تے جذبات دے غلبے دے اثر پٹھ مختلف حربیاں نال پیش کیتا اے۔ فرینڈ ویہویں

صدی وچ اک خاص عمر وچ جنسی رغبت ودھن ول اشارہ کردا اے جد کہ ساڈے کلاسیکل شاعراں نے کئی سوور ہے پہلاں اپنے قصیاں وچ ایس عنصر نوں آگھیر یا اے۔ جس توں اندازہ ہوندا اے کہ پنجابی دے ہر کلاسیکل شاعر دی انسانی نفسیات تے کڈی کوڑھی نظر اے۔ جسطراں وارث شاہ ہیر دے لابالی پن نوں ظاہر کردے نیں۔

متھے آن لگن جہڑے بھور عاشق نکل جان تلوار دی دھار وچوں
عشق بولد اندھی دے تھاؤں تھائیں راگ نکلے زیل دی تار وچوں
وارث شاہ جاں نیناں داداؤ لگے کوئی بچے نہ جوئے دی ہار وچوں (۲)

اساڈے ہر کلاسیکل قصے دی ہیر وکھن ہیر، سسی، صاحبان، سونہ، شیریں اے۔ لیلیٰ دی تربیت دو جیاں کڑیاں ناولوں وکھری ہورہی اے۔ اک پاسے تے ایہدے وچ کلاسیکیت دا عنصر دیکھائی دیندا اے۔ جد کہ دوجے پاسے سانوں اوہناں دی شخصیت وچ ڈرتے خوف دا کوئی عنصر دکھائی نہیں دیندا۔ ساڈے کلاسیکل قصیاں دیاں ہیر وکھن ٹنگ موجب Animus (تصویر مرد) دے کردار دیاں حامل نیں۔ ایس نظریے موجب ہر زمانی وچ کجھ مردانہ خصلاں تے ہر مرد وچ کجھ زنا نہ خوبیاں ہوندیاں نیں۔ جس زمانی وچ مردانہ خصلاں ہون اوہ Animus تے جس مرد وچ زنا نہ خصلاں ہون اور Anima کہلاندا اے۔ ڈاکٹر سلیم اختر موجب:

”پہل کرنے کا حوصلہ، ایک خاص قسم کی جارحیت اور چھا جانے والی کیفیت، قوت اقتدار وغیرہ۔ یہ مردانہ اوصاف سمجھے جاتے ہیں۔ جبکہ حلیمی، محکومی اور کمزوری وغیرہ عورتوں کی خصوصیات گنی جاتی ہیں۔ سیدھے سادھے الفاظ میں ہم Animal کو کسی مرد کے ان زنا نہ خصائص کا مجموعہ قرار دے سکتے ہیں جو نوعیت کے اعتبار سے لاشعوری ہوتے ہیں۔ عورت میں لاشعوری مردانہ اوصاف کو انیمس (Animus) کہتے ہیں۔“ (۳)

ایہو اوہ جذبہ اے جس ہیر، صاحبان، تے سونہ نوں اپنے عشق دے اعتراف لئی مایاں

اگے لیا کھلاریا۔ فضل شاہ سؤنی دے مونہوں ایچ کھلواندے نیس:

رکھ صدق یقین نہ ہار ساگی مہینول توں جان فدا مائے
دھروں لیکھ جو اسدے نال میرا دس کون توں دیں منامائے
تیرے بول میں پال وکھاؤ ساگی بس ہوو نہ پئی ستا مائے
میرا مرن جیون اسدے نال ہوسی مینوں دسئی این جنیدا چا مائے (۴)

ہیر وی اپنی ماں نوں ایچ ای دھمکیاں دیندی اے تے سہتی داوی ایہو حال اے۔
اوہد رلوناں پورن بھگت دے قصے وچ ایس خواہش دا اظہار اپنی نوکرانی نال کردی اے کہ پورن
نوں ہر حال وچ حاصل کر کے رہ گی۔ ایہناں کرداراں دے Animus ہوون دی باقاعدہ
وجوہات موجود نیس۔

1. ہیر بھرانواں دی کلی بھین سی ایس پاروں اوہدا اٹھنا بہنا کھیڑنا بھرانواں نال سی۔ ایس
لئی اوہدے اندر مردانہ نصلناں موجود نیس تے نال ای کلم کلی دھی ہوون ناطے اوس نوں بھرانواں
تے برتری حاصل سی۔ فیر ساریاں نالوں کئی ہون پاروں وی اوہ وگڑی ہوئی سی تے اوس نوں اپنی
ہر گل مناون دی عادت پے گئی سی۔ بھراء وی وڈے ہون پاروں اوس دی ہر گل مندے سن ایسے
شے نے اوس نوں مرداں والی مردانگی تے حوصلہ دتا سی جس پاروں اوہ آپ رانجھے نوں چاک رکھن
دی سفارش اپنے باپ اگے کردی سی۔

لاساں پٹ دیاں پاء کے باغ کالے پٹنگھاں شوق دے نال پٹنگھایاں میں

میری جان بابل جیویں ڈھول رہے ماہی مہیں دا ڈھونڈ لیا نیاں میں (۵)

2. سؤنی کلم کلی ہون پاروں لاڈلی اے تے اوہدا اپوتلا اوہدے وچ اعتماد ایچ وودھاندا اے
کہ اوہ پیو دی دکان تے نال بہہ کے بھانڈے وپچدی اے۔ عام طور تے اساڈے ویب وچ
زانی نوں دکان تے نہیں بہایا جاندا۔ ایسے اعتماد نوں شاعر نے ایس طرحاں ظاہر کیتا اے کہ
جدوں مہینوال روز روز پیالے خریدن آوند اے تے سؤنی غصے نال بے زار ہو جاندی سی۔

فیر جدوں تلامبہنوں نون ملازم رکھ لیندا اے تے سارا کم مکاون چکھوں سؤنی پونوں
 آکھدی اے کہ ہن لبھوں ڈنگر چارن بھیج دیوے۔ ایہو وجہ اے کہ سؤنی من مانی کردی اے۔
 سوہرے گھروی اوہ اپنے خصم نون نیڑے نہیں آون دیندی۔ سؤنی دی خود اعتمادی دا یہہ حال سی
 کہ اوہ سوہرے و سدی یارنوں ملن دھر لے نال دریا پار کر کے جاؤندی سی۔ تے چناب دیاں خونئی
 لہراں کولوں وی خوف نہیں کھاؤندی۔

3. صاحبان وی دو بھرانواں دی کئی بھین ہون پاروں کھیوے دی لاڈلی سی۔ تے صاحبان
 وادل لاون لئی صاحبان دے ماپے پھپھی دے پتر مرزے نون پڑھاون لئی اپنے کول رکھ لیندے
 نہیں۔ دو بھراء تے تیسرا مرزاتن مرداں دی صحبت نے ہیر وانگوں صاحبان نون وی بہت زیادہ خود
 مرتے اپنی منان والی بنادتا سی۔

مرزے بلانی صاحبان تو آہہ میرے کول

تھڑ رکھ لیں یاریاں قائم رکھ لیں بول (۶)

ایہو اعتماد جدوں حدوں ودھدا اے تے اوہ ویاہ دی رات مرزے نال فس جاندی
 اے۔ تے بھرانواں نون بچان دی خاطر مرزے دا ترکش تے کمان درخت نال تنگ دیندی
 اے۔ جہدے پاروں مرزا جان گنوا پٹھدا اے۔

4. سسی کلم کلی ہون پاروں عطاء دھوبی دی اکھ داتا راسی ایسے پاروں اوہدے کول بڑا اعتماد
 سی۔ اوہدی ہر گل منی جاندی سی۔ گھروں باہر جان، سیر سپاٹے کسے وی معاملے وچ اوں نون کوئی
 روک ٹوک نہیں سی۔ جس پاروں اوہ وی Animus کردار ای اکھواندی اے۔

5. شیریں تے ملکہ ای حورستان دی سی تے اوں نون اک نہیں دو دو عاشقاں دا سامنا سی
 اک پاسے اوہ فرہاد نون معاوضے دی تھاں دیدار کرواندی تے اپنی Animus ہون دی تسکین کردی
 اے تے نال ای فرہاد دے مرن تون بعد خسر وی ملکہ بن کے اپنی جہلت دی تسکین کردی اے۔

6. لیلی وی اکلوتی ہون کارن ماپیاں دی لاڈلی سی تے ماپیاں دے دتے اعتماد نے اوں

نوں سوہرے وین دوران وی مجنوں مال خط و کتابت جاری رکھن دا حوصلہ دتا سی۔ اپنے اتے بھوتناں دا سایہ ظاہر کر کے اوس اپنے کھسم نوں وی نیڑے نہیں لگن دتا سی۔

7. لونا دے کردار وچ ایہہ جذبہ اوبدا خاوند رلہہ سالباہن پیدا کردا اے کیوں جے اوہ اک تپڑ وای تے فریفتہ ہو کے اوس نوں اعتماد دیندا اے۔ ایہہ اعتماد اوس نوں اتھے لیا کھلاردا اے کہ اوہ جوان مترے پتر کولوں اپنی نفسانی خواہش پوری نہ ہون پاروں بڑے اعتماد مال خاوند اگے اوبدی شکایت کردی تے اوس نوں گھروں کڈھوا دیندی اے۔

ہر کلاسیکی شاعر نے اپنے قصے دی مرکزی زنانی نوں بہت بہادر دکھایا اے تے اوبدے ہتھاں وچ مرداں نوں اک کھڈو پیش کیتا اے۔ جے غور کیتا جائے تے معاشرے وچ مرد کسے ماں کسے روپ وچ عورت دے ہتھ وچ کھڈو ضرور بن دا اے۔ بھانویں ماں ہوئے یا بھین، دھی ہوئے یا بیوی یاں محبوبہ۔ نفسیاتی لحاظ مال اسیں ایس نوں اپنے قصہ کاراں دا اندر لا خوف وی سمجھ سکے آں جیہڑا وہناں دے ذاتی تجربے دا عکاس وی ہوسکدا اے۔ پر دو جے پاسے ساڈے قصہ کاراں نے عورت دی نسوانی حس نوں مکمل طور تے اگھاڑیا اے کیوں جے عورت لفظ دا مطلب ای اے غیر محفوظ۔ تمام قصیاں دیاں ہیروئناں نے ایہدا عملی ثبوت پیش کیتا اے۔ اوبہناں اپنی انا وی بھالی اے تے مال ای اپنی جلی تسکین دا سامان کرن لئی مریلے تے کمزور مردواں سہارا دی تا اے کیوں جے اوس مرد وچ کیہہ مضبوطی ہوئے گی جیہڑا کسے زنانی کچھے دل ہار دیوے یاں سب کچھ چھڈ چھڈا اوبدے در تے جا بیٹھے۔ جد کہ ایہناں قصیاں دیاں مرکزی زنانے کرداراں نے ایہناں نوں ایس لئی قبولیا کہ معاشرتی لحاظ مال اوبہناں نوں کسے مرد پاروں شناخت دی لوڑ سی۔ جے کر اوہ ایہہ شناخت کسے عام بندے پاروں حاصل کردیاں تے اوہ اوبہناں نوں من مانیاں نہ کرن دیندے۔ ایس لئی اوبہناں Identity Complex دور کرن لئی اپنے غصے، غرور تے رعب نوں، عاجزی، انکساری تے محبت وچ بدل کے Anima دے شکار ایہناں مرداں دا فائدہ چکیا۔ چونکہ Animus دا شکار عورت کچھ لین توں بعد دین دی قائل ہوندی اے۔ تے

جدوں اپنے کیتے سودے وچ اوس نوں فاندے دا مکمل یقین ہو جاندا اے تاں فیر اوہ انتہا دی وفاداری تے ثابت قدمی ثابت کردی اے۔ تے فیر دل و جان نثار کرن توں وی دریغ نہیں کردی۔ علی عباس لکھدے نیں:

”وارث شاہ کہتے ہیں کہ چاہنے والوں کی آنکھیں چار ہوں تو وہاں دم مارنے کی کیا گنجائش رہ جاتی ہے۔ دیکھتے دیکھتے عشق طلوع ہوتا ہے اور عشاق کے دل و جان پر چھا جاتا ہے۔ اسے چار چشموں کی گھمسان سے تعبیر کرنا نہایت بلیغ انداز بیان ہے۔“ (۷)

البتہ ایس قسم دے لوک ظاہر تے باطن وچ تضاد نہیں رکھدے۔ ایہو وجہ اے کہ ہر قصے دی ہیروئن نے جدوں دل دا سودا کر لیا تے فیر نہ زمانے دی پرواہ کیتی تے نہ ای جان دی۔ تے اپنے اپنے قصے نوں امر کردتا۔ چونکہ ہیر وناں وچ مرداں والا جذبہ موجود اے۔ ایس لئی کسے وی قصہ کار نے اوہناں دی سائجھی حیاتی نہیں دکھائی کیوں جے مزاجا سوائے بدلیج الجمال دے کوئی وی ہیروئن مردوی غلامی قبول نہیں کرسکدی سی۔ جے اوہناں دے گھروس پیندے تے فیر اوہ اک عام معاشرے دے عام شہری بن جانداں پر اوہناں دے امر ہون لئی اوہناں دی داستان تکمیل توں پہلاں توڑا پرانا انتہائی باریک بین نفسیاتی عمل اے۔

تمام قصیاں وچ مددگار عناصر نوں کوئی خاص اہمیت نہیں دتی گئی۔ بھانویں ہیر دیاں سہیلیاں سن یاں مہینوال دے دوست بیوسی یاں پنوں دے یار سہتی سی یاں ہیر دی ننان ملکہ خاتون سی یاں لونا دی کنیز خاص۔ اک خاص مقام تے مدد توں بعد اوہناں مال بالکل ای بے اعتنائی ورتی گئی اے تے کسے نوں وی کوئی خاص مدد یا مقام نہیں دتا گیا۔ جیہڑا ایہناں کرداراں دے لاڈ پیار دی وجہ مال خود غرضی تے مہنی پہلونوں سامنے لیاںدا اے۔ ایس پہلونوں ایڈرا شیخ پیش کردا اے:

”جن کو بہت لاڈ سے پالا جاتا ہے۔ اور جن کی ہر خواہش پوری کی جاتی ہے۔ بعد میں جب ایسے بچوں کی کوئی خواہش پوری نہیں کی جاتی تو وہ چیختے

چلاتے ہیں اور گھر کو سر پر اٹھا لیتے ہیں۔ ایسے بچے گھر سے باہر اور لوگوں کی بھی یہی توقع کرتے ہیں کہ وہ ان کی ہر خواہش پوری کریں۔ وہ دوسروں میں صرف اس حد تک دلچسپی لیتے ہیں کہ وہ ان کی کون سی خواہش پوری کر سکتا ہے۔“ (۸)

اتھے ہر ہیر وئن مال وگرے ہوئے یا ساریاں مالوں چھوٹے ہون دی وچہ مال ضدل تے خود غرض ہون والا انداز ظاہر کیتا گیا اے۔

ہیر، سونی، صاحبان، سسی، لوناں، لیلی، شیریں سارے کردار نفسیاتی لحاظ مال ہیرون بین Extrovert نہیں۔ ایس قسم دے لوگ اپنی ذات توں زیادہ ہیرونی دنیا وچ دلچسپی نہیں لیندے۔ اوہناں نوں ذاتی مفاد توں زیادہ ظاہر داری عزیز ہوندی اے۔ ایہناں دے سماجی تعلقات وسیع، یاری دوستی بوہت زیادہ، تے سماجی مصروفیتاں حدوں ودھ ہوندیاں نیں۔ ٹنگ شخصیتاں نوں دو ہویاں وچ وردا اے:

”ایک دروں بین Introvert اور دوسری ہیرون بین Extrovert ہیرون بین شخصیت میں نفسی توانائی باہر کی طرف یعنی ہیرونی دنیا کی طرف جاتی ہے۔ ہیرون بین شخص افراد، واقعات اور چیزوں میں دلچسپی محسوس کرتا ہے اور دوسرے افراد کی موجودگی میں جھجک محسوس نہیں کرتا۔ وہ حالات سے متفق نہ بھی ہو تو وہ پیچھے نہیں ہٹتا بلکہ لڑنے اور بحث کرنے کو ترجیح دیتا ہے“ (۹)

کلاسیکل قصیاں وچ عمومی طور تے ہیرواں دیاں ماواں دا کردار خاص اگھیردے کے پیش نہیں کیتا گیا۔ کسے نوں اکا ای مار دتا گیا اے۔ کسے دی ماں کولوں دور پرورش کیتی گئی اے۔ جہدے پاروں رانجھا اے یا مہینوال، پورن اے یا سیف الملوک، مجنوں اے یا فرہاد، پنوں اے یا مرزا سب Mother Complex داشکار نیں۔ ایس قسم دے افراد ہمیشہ عورت دے دامن وچ پناہ حاصل کرن دی کوشش کردے نیں۔ عورتاں دی محفل وچ بیٹھنا تے عورت دی سنگت پسند

کردے ہیں۔ ایہہ کسے وی زانی دے فیصلے نوں ہر ویلے من لئی تیار ہوندے ہیں۔ تے کئی واری اپنی ذات تے وی زانی دی رائے نوں ترجیح دیندے ہیں۔ قصیاں دے کردار **Anima** تصویر زن میں ایہہ زمانے گن رکھدے ہیں تے نازک مزاج تے نازک اندام ہوندے ہیں۔ ایہو وجہ اے کہ جلد ای صنف نازک دے دام وچ آجاندے ہیں خاص طور تے اجہی زانی جیہڑی **Animus** تصویر مرد ہونے۔ ایہناں مرداں دی شخصیت دا اک پہلو ایہہ ضرور ہوندا اے کہ جس زانی دا لڑ پھر لین فیہر حال وچ اوس نوں نبھاندے ہیں۔ دلی طور تے ایہہ ڈرپوک واقع ہوندے ہیں۔ تے اپنے ایس خوف دا اظہار اپنی رازداں زانی دے علاوہ کسے مال نہیں کردے معاشرے دا تنہا سامنا کرن توں گریزاں افراد ساڈے سارے کلاسیکل قصیاں دے ہیرو ہیں۔ بز دل ہون دے ماٹے اپنی محبت حاصل کرن لئی سامنے آ کے مقابلہ کرن دی بجائے لک چھپ کے ملنا۔ گھروں نسا یا نسا۔ اجاڑاں وچ پناہ لینا۔ ایہناں دیاں نصلناں وچ شامل اے۔ ایہہ اپنی شخصیت دے گرد اک جال بنا لیندے ہیں۔ جس نوں ایہہ چاہن دے باوجود توڑ نہیں سکدے۔ حالات دی سنگینی دیکھ کے ایہہ میدان چھڈ کے پاسے ہون والے افراد وچ شامل ہوندے ہیں۔

ایہہ **Introvert** قسم دے افراد ہیں۔ ٹنگ ایہناں بارے لکھدا اے:

”جو بیرونی چیزوں اور لوگوں سے کم دلچسپی رکھتی ہیں۔ ایسی شخصیت گہما گہمی

کے مقابلے میں تنہائی اور غور و فکر کو ترجیح دیتی ہیں۔ دروں بین شخصیت نفسی

توانائی اندر کی طرف یعنی نفس کی طرف جاتی ہے۔“ (۱۰)

ایہو وجہ اے کہ ہر قصے دے ہیرو نے سختی کئی ظلم سبے اوکڑاں کٹیا پر پناہ اخیر زانی دے قدماں وچ لٹی۔ ایہدے پچھے شاعراں دا اک ایہہ فلسفہ وی دکھائی دیندا اے کہ انسانی جسم جنی مرضی کھے کھالوے جتھے مرضی چلا جائے اسیرا وہ اپنی روح دا ای اے۔ تے اخیر روح نوں ای عیاشی حاصل ہونی اے۔ البتہ اک پہلو بوہت گھوہ کوچہ اے کہ بیخ پیر رانجھے نوں ہی کیوں ملے تے نوشہ پیر نے صاحبان دے پنڈ ای ڈیرا کیوں لایا۔ ایہہ دونوں کردار خیالی نے تے ایہناں دا

تعلق اسڈے دوہناں ہیرواں دی نفسیات مال اے کیوں جے جدوں کوئی شخص نفسیاتی طور تے کسے واقع یا شے وچ کھج جائے تے فیر اوہدی سوچ دیاں لہراں زمانی واقعات تے وقت تے غالب آجاندیاں نیں۔ تے اوہ ایہناں راہیں راہنمائی حاصل کرن لگدا اے۔ ایس نوں وجدان تے کشف وی آکھیا جاندا اے۔ ایہو وجہ اے کہ رانجھے نوں پنج پیرمل کے اشیر باد دیندے نیں تے اوہدی کھلی سن کے اوہدی مدد نوں تیار ہو جاندا اے۔ درحقیقت موسیقی روح دی غذا اے۔ تے جدوں رانجھا کھلی وچا کے اپنا کیتھارسس کر لیندا اے فیر اوں نوں آپوں آپ ای رہنمائی ملن لگدی اے تے اوہ اپنی منزل نوں اک خیالی روپ دے کے پنج پیراں دی رہنمائی وچ ٹر پیندا اے۔ ایسے طرحاں مرزے دی ماں نوں پیر ملدے نیں۔ جیہڑے خاطر مدارت دے بعد اوں نوں پتر دی بشارت دیندے نیں۔ چونکہ پنجاب دی عورت پتر جم کے اپنے آپ نوں نفسیاتی طور تے محفوظ سمجھدی اے ایس لئی جدوں وی کوئی عورت ماں بنن دے دور وچوں لگھدی اے تے اوہدے اعصاب تے اکوگل سوار ہوندا اے کہ رب اوہنوں پتر دیوے تے کئی واری اوہ نفسیاتی طور تے اپنی کہہ جاندا اے کہ اوہ مختلف اشاریاں نوں بشارت سمجھ کے اوہناں دے سہارے اپنے Complex نوں گھٹاؤن دی کوشش کردی اے۔

رانجھا جتھے Anima دا شکاری اوتھے اوہ اپنے آپ نوں اوں دور دے ثقافتی تے نفسیاتی تبدل توں وی نہیں بچا سکيا آخر ہیر پاؤن لئی اوہ ٹلا جوگیاں ہی کیوں گیا؟ ٹلا جوگیاں کیہہ سی؟ تے رانجھا مسلماناں دامنڈا ہو کے ایس دے باجود ہندوواں دے کور وکول کیہہ لین گیا سی۔ ایس وچ نفسیات دے بوہت سارے پہلو نیں۔

1. رانجھا Animal دا شکاری ایہہ لوک کمزور تے بزدل ہوندے نیں سامنے آ کے مقابلہ کرن دی ہمت نہیں رکھدے ایس لئی کوئی آسرا بھالدے نیں۔ چونکہ رانجھا مکمل طور تے ہیر دے عشق وچ فنا ہو چکا سی ایس لئی اوں اوہنوں حاصل کرن لئی ہر حربہ اپناؤن دی کوشش کییتی جس پاروں اوہ جوگیاں دے لٹے ٹر پیا۔

2. پنجاب وچ ہندو مسلم دونویں ویب موجود سن گھر نیڑے نیڑے سن۔ میل ملاپ، آنا جانا، ملنا گلنا، گل بات، دوستیاں مسلماناں دیاں ہندواں نال تے ہندواں دیاں مسلماناں نال سن۔ جہدے نتیجے وچ مسلم ثقافت ہندوواں وچ تے ہندو ثقافت مسلماناں وچ منتقل ہوئی۔
3. رانجھے دا عشق مسلم۔ اوہ اجڑ بہ صادق لیکن اسلام کسے وی نامحرم نال عشق دی اجازت نہیں دیندا جے اوہ کسے مولوی یا عالم کول جاندا تے اوہ اوس نوں سمجھاندے بھاندے چونکہ وارث شاہ بذات خود عالم سن تے اوہ ایہہ جاندا تے سن کہ کوئی عالم یا مولوی رانجھے نوں ایہہ رائے نہیں دے گا کہ سوہر و سدی ہیر نوں پٹن لئی اوہدے پنڈ جانیٹھے ایس لئی اوہناں ہندو معاشرے نال میل جول دا فائدہ چک کے رانجھے نوں جوگیاں کول گھلیا۔ کیوں جے ٹلہ جوگیاں تے ہر سال میلہ لگدا اے تے اوس میلے تے ہندو مسلم ہر دو شریک ہوندے نیں۔ تے اپنے اپنے دھرم موجب لاجھ لیندینیں شریف صابر ہوریں لکھدے نیں:

”جہلم کے قریب رہتاس سے تین کوس کے فاصلے پر چارکوس اونچی پہاڑی پر واقع جوگی بالنا تھ کا ڈیرہ جہاں آکر رانجھے نے جوگ دھارا تھا یہ جگہ اب ایک صحت افزاء مقام ہے پہلے ہندو مسلمانوں کی مشترکہ زیارت گاہ رہا ہے یہاں سال میں ایک مرتبہ شورا تری کے دن بڑا بھاری میلہ لگتا تھا۔ ریلوے سٹیشن دینہ سے 13 میل مغرب میں واقع ہے۔ اسے ٹلہ بال گدائی بھی کہتے ہیں۔“ (۱۱)

ایس سارے جائزے توں ایس ایس نتیجے تے اپڑنے آں کہ پنجابی صوفیاء ماہر معاشریات دے نال نال چنگے بھلے نفسیات دان وی سن جنہاں اپنی شاعری تے قصیاں وچ لوکائی دی نفسیات داوی خیال رکھیا اے تے کرداراں نوں وی نفسیاتی پکھاں نال الکیا اے۔

حوالے

- (۱) ٹی ایم یوسف، جدید نفسیات، لاہور: علمی کتاب خانہ، 1997ء، ص 334-337
- (۲) شریف صابر، ہیر وارث شاہ، لاہور: وارث شاہ میموریل کمیٹی، محکمہ اطلاعاتِ ثقافت و سیاحت، 1986ء، ص 29
- (۳) سلیم اختر، تین بڑے نفسیات دان، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 1994ء، ص 164-165
- (۴) فضل شاہ، سوہنی مہینوال، لاہور: فضل شاہ تعلیمی ادبی بورڈ، 2005ء، ص 22
- (۵) شریف صابر، ہیر وارث شاہ، لاہور: وارث شاہ میموریل کمیٹی، محکمہ اطلاعاتِ ثقافت و سیاحت، 1986ء، ص 37
- (۶) فقیر محمد فقیر، مرتبہ: قصہ مرزا صاحبان (حافظ برخوروار)، لاہور: انتشارات پنجابی ادبی اکیڈمی، 1965ء، ص 47
- (۷) علی عباس جالبوری، مقامات وارث، لاہور: حامد رضا جعفر ساندہ خورو، 1972ء، ص 18
- (۸) رفیق جعفر، نفسیات کا ارتقاء، لاہور: اظہار سنز، جلد اول، 1988ء، ص 236
- (۹) اوی، ص 232
- (۱۰) اوی
- (۱۱) شریف صابر، ہیر وارث شاہ، لاہور: وارث شاہ میموریل کمیٹی، محکمہ اطلاعاتِ ثقافت و سیاحت، 1986ء، ص 629

